

PHILIPP MELANCHTHON: JOHDATUS TUTKIMUKSEEN

Risto Saarinen

Harjoittaessani teologian jatko-opintoja 1980-luvulla molemmilla työnohjaajillani, Tuomo Mannermaalla ja Peter Mannsilla, oli varsin varauksellinen kuva Philipp Melanchthonista. Manns yhdisti Melanchthonin *Augsburgin tunnustukseen* ja muihin myöhempisiin luterilaisiin tunnustuskirjoihin, jotka hänen mukaansa vesittivät Lutherin syvää ja alkuvoimaista teologiaa.¹ Mannermaakin näki eron Lutherin ja Melanchthoniin kytkeytyvän myöhemmän tunnustuksellisuuden välillä ja halusi itse liittyä nimenomaan Lutheriin.² Hän lienee seurannut jossain määrin Lauri Haikolaa, jolle Melanchthonin teologian ongelmaksi näyttäytyy sen yksinkertaisuus ja järkevyytensä, kun taas Lutherin teologian ansioksi nousee sen paradoksaalisuus ja irrationaalisuus.³

Manns ja Haikolan perustelut eivät minua tuolloin eivätkä myöhemminkään ole vakuuttaneet. On haettava jyrkkää eroa Lutherin ja Augsburgin tunnustuksen välille. Melanchthonin parhaita puolia taasen ovat juuri ajatuksen kirkauteen ja järkevyyteen liittyvät hyveet, kuten selkeä ulosanti, systemaattisen esittämisen kyky sekä suuri ahkeruus, jonka ansiosta teologisen rintaäänänen paatos ja kirjallisen tuotannon laatu ovat tasapainossa. Tällaisista hyveistä innostuneena käänsin Melanchthonin varhaisen *Loci communes* -teoksen suomeksi vuonna 1986. Sen jälkeen olen jatkanut filippismin poluilla, viimeksi Europäische Melanchthon-Akademie:n tieteellisessä johtokunnassa sen perustamisesta, vuodesta 2003 lähtien.

Melanchthonin arvostus on ollut viime aikoina nousussa. Hänen syntymänsä 500-vuotismuisto 1997 tuotti joukon poikkeuksellisen merkittäviä tutkimuksia. Maisteri Philippin hahmo kiinnostaa myös 1500-luvun tieteenhistorian ja kulttuurihistorian tutkijoita laajemmin kuin muut reformaattorit. Melanchthonin vaikutus koko yliopistomaailman kehitykseen on kiistaton. Siksi häntä tutkitaan yleisen historian ja aatehistorian piirissä ehkä innokkaammin kuin Lutheria.

Seuraavassa luon ensiksi lyhyen katsauksen Melanchthonin elämäntyöhön. Toiseksi esittelen mielestäni tärkeintä uutta tutkimusta. Kolmanneksi käsittelen Wittenbergin kakkosmiehen teologian vastaanottoa Suomessa.

1. Elämäntyö ja sen ongelmakohdat

Melanchthon oli aikansa ihmelapsi, joka vuonna 1518 kutsuttiin 21-vuotiaana kreikan kielen professoriksi Wittenbergiin. Nuori professori sai alusta pitäen laajan vastuun reformaation ohjaamisesta. Lutherin paettua Wartburgin linnaan Melanchthon joutui omin voimin ja neuvoin ohjaamaan kuohuvaa reformaatioliikettä 1521-1522. Tänä vaikeana aikana nuori

¹ Manns 1977.

² Mannermaa 1979,13: "... Sovinnonkaava nojaa Melanchthonin myöhempään teologiaan ... Lutherin teologiassa vanhurskauttamisen ja Jumalan uskovassa asumisen suhde on epäilemättä määritelty toisin."

³ Haikola 1997 (1961), 77: "Dass die Melanchthonische Theologie wegen ihres rationalen Charakters leichter zu verstehen ist als die mehr irrationale und "paradoxe" Theologie Luthers, ist eine allgemein anerkannte Tatsache." Mt., 99: "Luther denkt nicht so einfach rational."

reformaattori laati ensimmäisen protestanttisen dogmatiikan, *Ydinkohdat* eli *Loci communes*.⁴

Lutherin poissaolo luonnehtii myös Melanchthonin toisen teologisen pääteoksen, *Augsburgin tunnustuksen* ja sen *Puolustuksen*, syntyprosessia. Valtakunnankirouksen alainen Luther ei voinut osallistua Augsburgin valtiopäiville, vaan hän odotteli varsin passiivisena Coburgin linnassa neuvottelujen tuloksia. Yhteisen tunnustuksen laatiminen ja siitä neuvotteleminen jäi Melanchthonin tehtäväksi.⁵ Luterilaisiin tunnustuskirjoihin sisältyy siis kaksi Melanchthonin tekstiä, *Augsburgin tunnustus* (1530) ja sen *Puolustus* (1531).

Melanchthonin rooli reformaation alkuvaiheen moninaisissa uskontokeskusteluissa ja neuvotteluissa maallisten johtajien kanssa oli aivan keskeinen. Augsburgin lisäksi näistä tärkeimpiä olivat vuoden 1529 Speyerin valtiopäivät, joilla tehdystä protestista syntyi tunnustuskunnan nimitys "protestantismi", Schmalkaldenin liittopäivät 1537, Leipzigin, Wormsin ja Regensburgin uskontokeskustelut 1539-41 sekä Wormsin valtiopäivät 1545. Uupumatta Melanchthon neuvotteli eri osapuolten kanssa. Hän onnistui kohtalaisen hyvin säilyttämään luterilaisen reformaation sisäisen ykseyden sekä saamaan maallisen vallan sivustatukea. Mutta hän ei päässyt tuloksiin katolilaisen osapuolen kanssa.

Melanchthon piti reformaation asioissa yhteyttä myös johtaviin eurooppalaisiin hallitsijoihin. Saksalaisten ruhtinaiden lisäksi hän laati Ranskan kuningas Frans I:lle maltillisen reformaatioasiakirjan sekä neuvoi Englannin kuningas Henrik VIII:tta erilaisissa kysymyksissä. Tämän työn kipupisteisiin kuuluu sotkeutuminen Filip Hesseniläisen ja Henrik VIII kaksinnaimisista aiheutuneisiin ongelmiin.

Vaikka Melanchthon ei koskaan saanut pappisvihkimystä, hänestä tuli myös syntyvien luterilaisten seurakuntien tarkastaja ja opinvalvoja. Hän kirjoitti lukuisia kirkkojärjestyksiä ja tarkastus- eli visitaatio-ohjeita, joiden pohjalta myöhemmin syntyi luterilaisten piispantarkastuksien instituutio. Tässä toimessa Melanchthon joutui ottamaan kantaa hyvin monenlaisiin radikaaleihin reformaatioilikkeisiin ja luomaan luterilaisuuden linjaa näiden suhteen. Eräät hänen pastoraaliset linjauksensa, kuten kuolemantuomioiden kannattaminen uudelleenkastajille, ovat jälkimaailman silmissä pysyvästi ongelmallisia. Ylipäätään Melanchthon vaikutti luterilaisen kirkkokunnan jyrkkyyteen kastajaliikkeitä kohtaan.⁶

Jos maisteri Philippin poliittis-kirkollinen neuvottelutyö tuotti vaihtelevaa menestystä ja epäonnistumisia, hänen varsinainen akateeminen työnsä puolestaan oli kaikissa suhteissa harvinaisen onnistunutta ja vaikutukseltaan laajaa. Melanchthon uudisti Wittenbergin yliopiston opintojärjestyksen. Yliopiston rehtorina vuodesta 1523 hän pani toimeen pedagogisia uudistuksia, joista eräät ovat säilyneet meidän päiviimme saakka, kuten se käytäntö, että rehtori tapaa lukuvuoden alussa jokaisen uuden ylioppilaan.

Rehtorina Melanchthon otti käyttöön myös henkilökohtaisen opintosuunnitelman: jokaiselle uudelle opiskelijalle nimettiin opettaja, jonka kanssa laadittiin yksilöllinen suunnitelma opiskelujen kulusta. Hän aloitti yliopistossa myös vierasmaalaisille opiskelijoille tarkoitettujen kurssien pidon: koska nämä eivät osanneet saksaa eivätkä siis ymmärtäneet kansankielisiä saarnoja, Melanchthon piti heille saarnaperikooppien latinankielisiä selitysluentoja.

⁴ Tästä ja koko seuraavan historiallisen katsauksen taustatiedosta ks. Scheible 1992; 1997; 2002. Locin synnystä suomeksi Saarinen 1986. Hyvä uusi latinalais-saksalainen Locin (1521) editio on Melanchthon 1993.

⁵ Tunnustuksen syntyvaiheista esim. Pirinen 1980.

⁶ Tällä seikalla on suuri merkitys nykyisissä oppikeskusteluissa luterilaisten ja uskovien kastetta kannattavien kirkkokuntien välillä. Ks. Ekumeeninen työkirja 1998, 249-254.

Vuoden 1525 jälkeen Melanchthon toimi henkilökohtaisena professorina, joka sai luennoida mistä aineesta tahansa. Hänen akateeminen kirjallinen tuotantonsa muodostui tästä syystä erittäin laajaksi ja monialaiseksi. Teologisista teoksista tärkeimpiä ovat *Ydinkohtien* monet uudistetut laitokset sekä Raamatun kirjojen selitykset. Etiikan ja puhetaidon alalta Melanchthon julkaisi oppikirjoja sekä antiikin auktorien, kuten Aristoteleen ja Ciceron, teosten selityksiä. Filosofisen psykologian oppikirjoissaan hän hyödyntää laajasti myös lääketieteen ja anatomian tietoa. Erilaiset puheet ja disputaatioteesit muodostavat tärkeän osan hänen akateemista aktiiviteettiaan.

Melanchthonin oppikirjat levisivät laajaan käyttöön luterilaisen maailman ulkopuolella. Koska Melanchthon sijoitti luonnontieteeseen ja etiikkaan reformaatiosta peräisin olevaa aineistoa, levisivät reformaation ajatuksen tätä kautta hyvin moninaisiin aatehistoriallisiin asiaympäristöihin.

Eräs Melanchthonin elämäntyön monimutkainen osa koskee hänen suhdettaan Lutheriin. Nämä kaksi säilyttivät hyvät keskinäiset välit läpi elämänsä. Melanchthon on silti varsin usein nähty Lutherin ajatusten latistajana sekä kompromisseihin suostujana. Toisaalta Melanchthon oli juuri se kirjoittaja, joka alun perin nosti Lutherin jalustalle ja loi reformaation alun hagiografian, pyhän kertomuksen ja suurmiestarinan. Melanchthonin ansiosta ajatellaan muun muassa, että reformaatio alkoi Lutherin naulatessa teesinsä Wittenbergin linnankirkon oveen 1517.⁷ Melanchthonin jo Lutherin elinaikana mutta erityisesti hänen kuolemansa jälkeen ohjelmallisesti laatiman suurmiestarinan vaikutuksen vuoksi meillä on luterilaisuus eikä pelkästään protestantismia taikka evankelista kirkkoa.

Melanchthonin näkökulmasta katsoen Lutherin kolmas poissaolovaihe kattoi vuodet 1546-1560. Silloin maisteri Philipp saattoi omatomaisesti luoda luterilaisuutta. Sellainen nykypäivän teologi, joka pitää Lutheria syvällisenä nerona ja Melanchthonia keskinkertaisena rationalistina, oikeastaan sahaa poikki oman oksansa. Hän nimittäin tiedostamattaan jatkaa juuri sitä suurmiestarinaa, jonka Melanchthon itse on pannut alkuun.

2. Uuden tutkimuksen viriäminen ja tärkeimmät julkaisut

Viime vuosisataa hallinneeseen Luther-renessanssiin liittyi kääntöpuolena Melanchthonin arvostuksen jyrkkä lasku. Lutherin munkkiajan tekstien tulo tutkimuksen kohteeksi tarjosi mahdollisuuden tutkia Lutheria ennen maisteri Philippin saapumista Wittenbergiin. Tutkimukselle tarjoutuivat ikään kuin Melanchthonin vaikutuksesta puhdistetut Lutherin sanat. Toisena syynä Melanchthon-kritiikkiin oli dialektisen ja eksistentiaaliteologian harjoittama paradoksien korostaminen siten, että järkevää opillista humanismia edustava Melanchthon näyttäytyi vanhanaikaisena koulumestarina, kun taas Luther ymmärrettiin omantuntonsa kanssa kamppailevaksi moderniksi yksilöksi, eräänlaiseksi 1500-luvun Sören Kierkegaardiksi.

Tässä hengessä Luther-renessanssin oppi-isä Karl Holl toteaa Melanchthonin suorastaan pilanneen Lutherin vanhurskauttamisopin heikentämällä Jumalan kaikkivaikuttavuutta. Emanuel Hirschin mukaan Melanchthon teki luterilaisuudesta synergismiä. Hans Joachim Iwandin mielestä Melanchthon vääristi luterilaisen lakikäsitteen. Gustaf Aulénin lundilaisen historiakäsityksen mukaan kristillisuus on mennyt aina alaspäin sellaisina aikoina, jolloin filosofian merkitys on korostunut. Melanchthonin ajattelu on Aulénille osuva esimerkki

⁷ Tästä ks. Iserloh 1962. Keskustelu teesien naulaamisen historiallisuudesta leimahti uudelleen Saksassa 2007 tiettyjen reunamerkitöiden julkitulon vuoksi. Nekin saattoivat kuulua osana Lutheria koskevan suurmiestarinan laadintaan. Ks. esim Der Spiegel 1.2. 2007.

tällaisesta rappiosta.⁸

Lauri Haikola jatkaa tällä Luther-renessanssin viitoittamalla polulla. Ja vaikka Peter Manns ja Tuomo Mannermaa muissa suhteissa opponoivat protestanttista Luther-tulkintaa, sijaitsee heidän Melanchthon-kuvansa jossain määrin kuitenkin samassa jatkumossa.

Melanchthonin teologian uuteen nousuun vaikuttivat ensin roomalaiskatoliset tutkijat, erityisesti Joseph Ratzingerin oppilaat Siegfried Wiedenhöfer ja Vinzenz Pfnür, jotka näkivät Melanchthonin ajattelussa ekumeenisiä mahdollisuuksia.⁹ Toisaalta Melanchthonia arvostivat eräät sellaiset tunnustukselliset luterilaiset, jotka pitivät eksistentiaalista Luther-kuvaa itselleen vieraana.¹⁰

Kenties suurimpana syynä Melanchthon-juhlavuoden 1997 tienoilla syntyneeseen arvostuksen nousuun oli kuitenkin puoluettoman kirkkohistoriallisen tutkimuksen jatkuvasti dokumentoima Melanchthonin keskeinen historiallinen merkitys reformaation eri vaiheissa. Mainittakoon esimerkiksi, että Simo Heinisen mukaan Ruotsin valtakunnan piispanistuimille nimitettiin ennen vuotta 1580 yhteensä 17 kertaa Melanchthonin oppilas: kaksi Uppsalassa, kolme Västeråsissa, kaksi Skarassa, kolme Turussa, kolme Viipurissa, kaksi Strängnäsissa ja kaksi Linköpingissä.¹¹ Lukuisten hyvinkin detaljoitujen erityistutkimusten annin onnistui taitavasti kokoamaan yleispätevän elämäkerran ja tutkimuskatsausten muotoon Heidelbergin Melanchthon-Forschungsstellen johtaja Heinz Scheible.¹²

Historiallisen tutkimuksen taustainstituutioina ovat lisäksi olleet Wittenbergin Melanchthon-Hausin ja Brettenissä sijaitsevan Melanchthonin syntymäkodin museon ympärille keskittyneet tutkijakokoukset ja julkaisusarjat.¹³ Niiden työssä korostuu tieteidenvälisyys ja oppihistoria tavalla, joka muuten on teologioiden hallitsemassa reformaation tutkimuksessa harvinaista.

Melanchthon-tutkimuksen keskeinen lähdejulkaisu on 1800-luvun puolivälissä ilmestynyt *Corpus Reformatorum*, jota on 1900-luvun alussa täydennetty viisiosaisella *Supplementa Melanchthoniana* -sarjalla. Heidelbergin tutkimuslaitos on saanut viime vuosina lähestulkoon valmiiksi Melanchthonin kirjeenvaihdon tieteellisen edition. *Corpus Reformatorum* on nyttemmin saatavana myös internetissä google books -laitoksena, sekä *Melanchthonis opera database* cd-romina¹⁴, johon sisältyy myös *Supplementa*-sarja ja jossa on nettiä paremmat hakutoiminnot.

⁸ Nämä arviot on koonnut Gestrich 1999, 39-42. Holl 1921, 107: "Melanchthon hat die lutherische Rechtfertigungslehre verdorben ..."

⁹ Esim. Wiedenhöfer 1976; Pfnür 1970 ja 2006. Pfnür pitää edelleen Münsterin katolisen teologisen tiedekunnan internet-sivustolla yllä erittäin hyödyllistä reformaation uskontokeskustelujen tekstivalikoimaa.

¹⁰ Ehkä ääriesimerkkinä Green 1980.

¹¹ Heininen 2001, 97-98. Kyseessä on siis nimitysten määrä, eri henkilöitä on 14 kpl.

¹² Scheible 1997 on hyvä uusi biografia. Scheible 1992 ja 2002 informoivat tutkimuksen tilasta. Juhlavuoden annin kokoa Junghans 2000.

¹³ Erityisesti sarja Melanchthon-Schriften der Stadt Bretten. Brettenin kaupungin tuki Melanchthon-tutkimukselle on myös ollut merkittävää.

¹⁴ Melanchthon 2007. Rompun toimittanut Herman Selderhuis on johtava Melanchthonin ja kalvinismin suhteen tutkija. Rompun kustantaja Digeno on julkaissut myös mikrokorttikokoelman Melanchthon 2001, johon on koottu muista tekstilaitoksista puuttuvia Melanchthonin kirjoituksia.

Vaikka tekstien saatavuus on tässä mielessä hyvä, uutta tieteellistä editiota tarvittaisiin kipeästi, sillä *Corpus Reformatorum* on monessa mielessä vanhentunut. Se ei juurikaan sisällä viiteapparaattia eikä se ota huomioon Melanchthonin teosten monien eri painosten keskinäisiä eroavaisuuksia läheskään riittävästi. Tällä hetkellä on käynnissä aktiivinen työ uuden tieteellisen laitoksen laadinnan aloittamiseksi. Eräänlainen koeversio on Brettenin tutkimuslaitoksen johtajan Günter Frankin toimittama *Editionen zur Frühen Neuzeit* -sarja, jonka ensimmäisenä niteenä on ilmestynyt Melanchthonin (2007b) etiikan oppikirja.

Lyhyessä esityksessäni sivuutan reformaation tapahtumahistoriaan liittyvät tutkimukset; Scheiblen katsaukset informoivat niistä laajasti. Keskityn sen sijaan Melanchthonin tieteenkäsitteeseen ja hänen teologiaansa.

Melanchthonin luonnonfilosofiasta kirjoittanut Sachiko Kusukawa toteaa, että Wittenbergin uskonpuhdistajat alkoivat kiinnostua luonnosta 1530-luvulla siksi, että taistelu hurmahenkiä vastaan sekä ehtoollisen reaalipreesenssin puolustus oli opettanut heitä arvostamaan luomakuntaa.¹⁵ Kusukawan lisäksi Günter Frank (1995) ja Dino Bellucci (1998) ovat niin ikään julkaisseet laajat perustutkimukset Melanchthonin tieteenkäsitteestä. Heidän töistään käy ilmi se, että Melanchthon omaksui keskiaikaisen käsityksen synnynnäisistä perustiedoista (*notitiae naturales*), jotka Jumala on istuttanut ihmiseen, sekä lääketieteen käsityksen elonhengistä, jotka vaikuttavat aistimisessa ja hengityksessä. Näille luonnontieteellisille ydinkohdille Melanchthon antaa myös teologisia merkityksiä ja luo näin eräänlaista uskonnollisesti reformoitua luonnontiedettä.

Melanchthonin ominta akatemista osaamisaluetta olivat retoriikka ja kielitiede. Näiden merkityksestä on Nicole Kurovka (2002) julkaissut uuden tärkeän tutkimuksen. Vanhemmista monografioista Siegfried Wiedenhöferin (1976) teos on edelleen merkittävä. Kieliteoriaan liittyy läheisesti Melanchthonin raamattukäsitys, josta Timothy Wengert on julkaissut tärkeitä tutkimuksia (1987, 1997). *Philip Melanchthon and the Commentary* -kokoomateos (1997) tarjoaa hyvän yleiskuvan kieliteorian ja raamattukäsityksen tutkimuksesta.

Muista teologisista teemoista¹⁶ erityisesti Melanchthonin tahdonvapauskäsitys on arvioitu täysin uudelleen. Kirjassaan *Human Freedom, Christian Righteousness* (1997b) Timothy Wengert osoittaa Melanchthonin vastustaneen Erasmus Rotterdamilaista ja olleen lähellä Lutheria sidottua ratkaisovaltaa koskeneissa debateissa. Varhaisemman tutkimuksen kuva Melanchthonista synergismiin taipuvaisena osoittautuu näin vääräksi. Keskustelu tahdon vapaudesta on saanut uuden kokonaisarvion Robert Kolbin tärkeässä tutkimuksessa (2005). Siinä arvioidaan useimpien Wittenbergin reformaattoreiden suhdetta tähän kiistakysymykseen ja argumentoidaan, ettei Lutherkaan ole fatalistisen välttämättömyysopin kannattaja. Pidän Wengertin ja Kolbin kirjoja aivan urauurtavina sidotun ratkaisuvallan opin ymmärtämisen kannalta. Varhaisemmat aiheita koskevat tutkimukset voi niiden jälkeen hyvin jättää paperinkeräykseen.

Eräs Melanchthon-tutkimuksen ikuisuusaihe on forensisen ja efektiivisen vanhurskauttamisen, taikka Jumalan suosion ja lahjan, keskinäinen suhde. Uusimman laajan hahmotuksen on tehnyt Reinhard Flogaus (2000). Hän esittää Lutherin muuttaneen näiden suhteen kantaansa ensin 1510-luvun lopulla ja toisen kerran 1530-luvun alussa. Vasta Lutherin viimeinen malli, joka pitää suosiota, forensista vanhurskauttamisoppia ja

¹⁵ Kusukawa 1995, 80-85.

¹⁶ Mainittakoon, että *Handbuch systematischer Theologie* -sarjan joka osassa käsitellään Melanchthon yhtenä lukuna. Sarjan toistakymmentä osaa käsittelee dogmatiikan peruslokuksia, tosin usein vanhempaan saksalaiseen tutkimukseen nojaten.

anteeksiantamusta ensisijaisina, mutta lahjaa ja efektiivisyyttä toissijaisina, joskin silti tärkeinä vanhurskauttamisen aspekteina, on luterilaisuuden lopullinen ja Melanchthonin kanssa yhteensopiva malli. Flogausin tulkintaa arvosteli tuoreeltaan Olli-Pekka Vainio (2004b).

Suomalaiset tutkijat ovat Mannermaasta lähtien korostaneet suosion ja lahjan, taikka forensisen ja efektiivisen aspektin kiinteätä yhteenkuuluvuutta Lutherilla. Melanchthon puolestaan jo vuoden 1521 *Ydinkohdissa* sanoo suosion olevan ensisijainen lahjaan nähden.¹⁷ Erkaneeko Philipp tässä Martti-tohtorista? Tähän keskusteluun olen vastikään itse (2007) esittänyt uuden tulkinnan, joka vastustaa Flogausia, mutta antaa vanhurskauttamisen suosio-aspektille muita suomalaisia tutkimuksia korostetun roolin.

Oma tulkintani lähtee siitä havainnosta, että reformaattoreiden hyvin tunteman Senecan mukaan lahjan tekee lahjaksi nimenomaan antajan intentio eikä itse tavarahan siirtyminen. Jos jätän kirjan pöydällesi, et voi ilman muuta tietää, olenko vain unohtanut sen vai halusinko antaa sen sinulle lahjaksi. Saajan pitää tietää antajan intentio. Melanchthon ja myös Luther näkevät suosion, siis Jumalan intention eli tarkoituksensa, tässä ja vain tässä mielessä ensisijaiseksi. Pelastava suosio ja pelastuksen lahja ovat yhdessä, mutta suosiolla on "asialooginen" etusija eräänlaisena lahjan etumerkinä, jonka kautta lahja voidaan tunnistaa lahjaksi, erotuksena ulkoisesta tavaransiirrosta taikka toisenlaisen intention omaavasta maksusuorituksesta.¹⁸

Tulkintani kaipaa vielä jatkokeskustelua. Paljon pohdittu vanhurskauttamisen suosion ja lahjan taikka forensisen ja efektiivisen aspektin syventäminen on edelleen kiehtova ja hedelmällinen tutkimuskenttä. Myös anteeksiantamisen käsite kaipaa lisävaloa: anteeksiantamusta käsittelevä uusin teologinen keskustelu korostaa sitä, että remissio ei palaudu Jumalan tai ihmisen asenteeksi, vaan siihen kuuluu reaalinen siirtovaikutus ja asiantilan efektiivinen korjaaminen.¹⁹ Tätä systemaattista-teologista keskustelua ei toistaiseksi ole sovellettu reformaation tutkimukseen.

3. Suomalainen Melanchthon-kuva

Suomalaisen Melanchthon-kuvan historia on vielä kirjoittamatta. Siihen tulisi kuulua muun muassa seuraavia alueita: 1) Wittenbergissä opissa käyneiden suomalaisten Melanchthonilta saamat vaikutteet, 2) gnesioluterilaisuuden ja filippismin jännitteiden vaikutus Suomessa puhtasoppisuuden aikana, 3) Turun akatemiassa käytetyn kirjallisuuden suhde Melanchthonin oppikirjoihin, 4) myöhempien herätysliikkeiden Luther-kiinnostuksen merkitys Melanchthonin tunnettuudelle, 5) tunnustuskirjojen suomennostyön eri vaiheet, 6) kirkkoarkkitehtuurimme luterilainen ikonografia, erityisesti Helsingin Tuomiokirkon suuren Melanchthon-patsaan taustahistoria, 7) Melanchthonista Suomessa tehty tutkimus ja opinnäytteet. Tässä yhteydessä voin puuttua vain lyhyesti kohtiin 5) ja 7).

Augsburgin tunnustuksen normatiiviseksi tekstiksi tuli Ruotsi-Suomessa se ruotsinkielinen käännös, joka sisältyi Upsalan kokouksen vuonna 1593 hyväksymään tunnustukseen. Ensimmäinen suomenkielinen käännös on Jaakko Raumannuksen tekemä ja Tukholmassa

¹⁷ Melanchthon 1986, 121.

¹⁸ Oma lukunsa ovat Lutherilla vielä Jumalan jumalattomille antamat "lahjat": ne ovat materiaalisesti identtisiä pyhille annettavien lahjojen kanssa, mutta niihin liittyvä Jumalan intentio on toisenlainen, ei-suosiollinen. Vrt. Saarinen 2007, 193-194.

¹⁹ Tästä esim. Saarinen 2005, 59-79 ja Milbank 2003.

1651 ilmestynyt. Henrik Florinuksen suomennos ilmestyi Turussa 1693. Seuraavan käännöksen julkaisi Gustaf Dahlberg Hämeenlinnassa 1847. Ensimmäisen koko *Tunnustuskirjojen* suomenkielisen käännöksen julkaisi Josef Grönberg Vaasassa 1849; siitä ilmestyi vuonna 1878 toinen ja 1897 kolmas painos, joita oli jonkin verran korjailtu.²⁰ Näihin sisältyi *Augsburgin tunnustuksen* lisäksi siis Melanchthonin laatima *Augsburgin tunnustuksen puolustus*.

Vuonna 1948 saatiin suomeksi kaksi eri *Tunnustuskirjojen* kokonaislaitosta, toinen kirkollisen komitean, toinen A.E. Koskenniemen kääntämänä.²¹ Uusin *Tunnustuskirjojen* käännös julkaistiin 1990. Kääntäessäni Melanchthonia sain silloisen tunnustuskirjakomitean jäseniltä hyödyllistä apua termien suomentamisessa; muun muassa *Loci communes* -nimekkeen vastine *Ydinkohdat* on muistaakseni Jukka Thurénin ehdottama. Tämä käännösvastine vakiintui yleiseen käyttöön siksi, että Miikka Ruokanen antoi, minulta korrektisti luvan kysytyään, omien vuonna 1990 ilmestyneiden dogmatiikan alkeidensa nimeksi myös *Ydinkohdat*.

Tietääkseni siis vain kolme Melanchthonin tekstiä on käännetty suomeksi. Niistäkin oikeastaan vain *Augsburgin tunnustuksen puolustus* ja *Ydinkohdat* ovat Melanchthonin luomuksia; *Augsburgin tunnustus* on moniaineksinen kooste, jossa Melanchthon on kokoonpanijoista merkittävin, mutta ei ainoa. *Kansallisbibliografia* tuntee kuusi nimekettä Melanchthonilta. Niistä ensimmäinen on Turun kouluja varten Lyypekissa 1619 painettu Melanchthonin kielioppi, kolme seuraavaa sisältävät Heinrich Otten toimittamia *Lutherin ja Melanchthonin satuja ja vertauksia* (painovuodet 1854, 1958 ja 1983). Viides on 1862 suomennettu Melanchthonin kokoelma Lutherin rippineuvoja ja kuudes siis *Ydinkohdat*.

Melanchthonin syntymän 400-vuotismuistona on 1897 ilmestynyt suomeksi Juho Reijosen laatima 106-sivuinen teos *Fiilip Melanchthonin elämä* sekä Jaakko Gummeruksen kirjanen *Fiilip Melankton, hänen elämänsä ja vaikutuksensa*. Helsinkiläisistä opinnäytteistä mainittakoon Ari Tammen lisensiaattityö (1993, myös gradu 1988) sekä Eveliina Telkin (1999), Tapani Rantalan (1990), Antti Yli-Oppaan (1988), Jorma Säilyn (1977), Lauri Paateron (1975) ja Laila Järvisen (s.a.) gradut.

Temaattista väitöskirjaa Melanchthonista ei tietääkseni ole Suomessa tehty, mutta useissa reformaatioaikaa käsittelevissä töissä häntä tietenkin käsitellään.²² Jos katsotaan suomalaisten teologien kansainvälisiä julkaisuja, kolme kokenutta tekijää on erikseen mainittava. Lauri Haikolan koko tuotannossa²³ Melanchthonilla on oma tärkeä roolinsa. Juha Pihkalan kaste-monografiassa (2003) Melanchthon on niin ikään yksi päähenkilö. Simo Heinisen opinkäyntiä ja pohjoismaista reformaatiota koskevat työt (esim. 1980, 2001) tuovat esiin Melanchthonin merkitystä meidän ilmansuunnassamme.

Oma kiinnostava lukunsa on Tuomo Mannermaan alulle paneman uuden Luther-tutkimuksen suhde Melanchthoniin. Omia töitani olen maininnut; katson niiden merkityksen muille suomalaisille olleen lähinnä siinä, että ylimalkaisia kielteisiä lausumia reformaation kakkosmiehestä on sittemmin vältetty. Pitkän aikaa tämä kuitenkin tarkoitti lähinnä sitä, että Melanchthoniin ei juurikaan otettu kantaa.

Ilahduttavasti tilanne on muuttumassa. Olli-Pekka Vainion väitöskirja (2004) on sikäli erityisen merkittävä, että siinä ei aiemman tutkimuksen tapaan tarkastella

²⁰ Kansanaho 1980, 60-65.

²¹ Kansanaho 1980, 69.

²² Esim. Erikson 1986; Vainio 2004.

²³ Haikola 1997, 280-285 tarjoaa bibliografian.

vanhurskauttamisoppia "rappioteorian" valossa, siis siten että Lutherin hieno oivallus nopeasti tulkittiin väärin, vaan pyritään pikemmin prosessinäkemykseen, jonka avulla osoitetaan, kuinka Mannermaan esiin nostamat Lutherin teologian aspektit säilyivät elinvoimaisina, joskin kuosiaan muuttaen, niin Melanchthonilla kuin monilla muillakin. Vainion tutkimus vahvistaa sitä uusien saksalaistenkin tutkimusten esilletuomaa näkökohtaa, että Melanchthonin hallitsemassa luterilaisuudessa efektiivinen vanhurskauttamisoppi säilytti tärkeän sijan.²⁴

Antti Raunio on julkaissut merkittävän englanninkielisen tutkimuksen (2006), jossa hän luo nykypäivän tietämyksestä lähtevän vastineen Haikolan vanhoille tulkinnoille. Raunio osoittaa, että Luther ja Melanchthon kannattavat luonnollista lakia jossain määrin eri tavoin. Lutherin kultaisen säännön etiikan tiivistäminen yhteiskunnalliseksi laiksi on erittäin vaikeaa, koska luonnollinen laki koskee myös sisäisiä mielenliikkeitä. Melanchthonin luonnollinen laki taasen on laajemmin objektivoitavissa yhteiskunnallisiksi säännöiksi. Syvätasolla Melanchthon lisäksi kannattaa katolista rakkauden järjestyksen ja yleiseen hyvään suuntautumisen etiikkaa voimakkaammin kuin Luther. Lutherin lakitulkinnan yhteiskunnallisen soveltamisen etuna on tällöin vapaan järjen joustavuus, Melanchthonin puolestaan laajempi yleispätevyys.

Raunion tulokset ovat yhtäältä samansuuntaisia, mutta toisaalta objektiivisemmin eriteltyjä kuin Haikolan vanhat tutkimukset. Vainion ja Raunion uusissa kansainvälisissä tutkimuksissa ei pyritä arvoeroon Lutherin ja Melanchthonin välillä, mutta ei myöskään heidän teologioidensa kohtuuttomaan harmonisointiin. Uudessa tutkimustilanteessa on mahdollista nähdä reformaattoreiden välillä oikeutettuja eroja, joiden ei tarvitse olla arvoeroja.

Kirjallisuus:

Bellucci, Dino

1998 *Science de la Nature et Réformation: La Physique au service de la Réforme dans l'enseignement de Philippe Mélanchthon*. Rome: Vivere In.

Erikson, Leif

1986 *Inhabitatio - illuminatio - unio*. En studie i Luthers och den äldre lutherdomens teologi. Åbo: Åbo Akademi.

Ekumeeninen työkirja

1998 Toim. Risto Saarinen. Helsinki: Luther-Agricola Seura

Evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat

1990 Helsinki: SLEY-kirjat.

Flogaus, Reinhard

2000 *Luther versus Melanchthon? Zur Frage der Einheit der Wittenberger Reformation in der Rechtfertigungslehre*. - Archiv für Reformationsgeschichte 91, 6-46.

Frank, Günter

1995 *Die theologische Philosophie Philipp Melanchthons*. Leipzig: Benno.

Gestrich, Christof

1999 *Luther und Melanchthon in der Theologiegeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. - Lutherjahrbuch 66, 29-54.

Green, Lowell C.

²⁴ Näin myös Flogaus 2000 ja Nüssel 2000.

1980 How Melanchthon Helped Luther Discover the Gospel. Greenwood: Attic Press.

Haikola, Lauri

1997 Teologisia tutkimuksia. Helsinki: STKS.

Handbuch systematischer Theologie

1979-1996 Bände 1-17. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.

Heininen, Simo

1980 Die finnischen Studenten in Wittenberg 1531-1552. Helsinki: Luther-Agricola Gesellschaft.

2001 Die schwedischen Schüler Melanchthons. - Melanchthon und Europa: Skandinavien und Mitteleuropa.

Melanchthon-Schriften der Stadt Bretten 6/1, toim. G. Frank & M. Treu, Stuttgart: Thorbecke, 91-100.

Holl, Karl

1921 Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte 1: Luther. Tübingen: Mohr.

Iserloh, Erwin

1962 Luthers Thesenanschlag: Tatsache oder Legende. Wiesbaden: Frans Steiner.

Junghans, Helmar

2000 Das Melanchthon-Jubiläum 1997. - Lutherjahrbuch 67, 95-162.

Järvinen, Laila

s.a. Melanktonin vaikutus Saksan koululaitokseen. Pro gradu, HYTTK.

Erkki Kansanaho

1980 Augsburgin tunnustuksen suomenkieliset käännökset. - Augsburgin tunnustus, STKS: Helsinki, 60-71.

Kolb, Robert

2005 Bound Choice, Election, and Wittenberg Theological Method. From Martin Luther to the Formula of Concord. Grand Rapids: Eerdmans.

Kuropka, Nicole

2002 Philipp Melanchthon: Wissenschaft und Gesellschaft, Tübingen 2002.

Kusukawa, Sachiko

1995 The Transformation of Natural Philosophy: The Case of Philip Melanchthon. Cambridge: Cambridge University Press.

Mannermaa, Tuomo

1979 In ipsa fide Christus adest. Helsinki: Missiologian ja Ekumeniikan Seura.

Manns, Peter

1977 Zum Vorhaben einer katholischen Anerkennung der Confessio Augustana. Ökumene auf Kosten Martin Luthers? - Ökumenische Rundschau 26, 426-450.

Melanchthon, Philipp

1986 Ydinkohdat. Helsinki: Sley-kirjat.

1993 Loci communes 1521: Lateinisch-Deutsch. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.

2001 Philip Melanchthon: Theologian and Humanist. Mikrokorttikokoelma, toim. T. Wengert. München: Digo.

2007 Melanchthonis opera database. Cd-rom, toim. H. Selderhuis. München: Digo.

2007b Grundbegriffe der Ethik. Zwei Bücher. Lateinisch-Deutsch. Stuttgart: frommann-holzboog.

Milbank, John

2003 Being Reconciled: Ontology and Pardon. London: Routledge.

Nüssel, Friederike

2000 Allein aus Glauben. Zur Entwicklung der Rechtfertigungslehre in der konkordistischen und frühen nachkonkordistischen Theologie. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Paatero, Lauri

1975 Liberum arbitrium in conversione Melanchthonin mukaan. Pro gradu, HYTTK.

Pfnür, Vinzenz

1970 Einig in der Rechtfertigungslehre. Die Rechtfertigungslehre der Confessio Augustana (1530) und die Stellungnahme der katholischen Kontroverstheologie zwischen 1530 und 1535. Wiesbaden: Frans Steiner.
2006 Die Einheit der Kirche in der Sicht Melanchthons. - Konfrontation und Dialog: Philipp Melanchthons Beitrag zu einer ökumenischen Hermeneutik. Toim. G. Frank. Leipzig: Ev. Verlag, 91-124.

Philip Melanchthon and the Commentary

1997 Toim. T.J. Wengert & P. Graham, Sheffield: Academic Press.

Pihkala, Juha

2003 Gnadenmittel oder Gnadenangebot? Auslegungsgeschichte des Passus per baptismum offeratur gratia dei im Taufartikel der Confessio Augustana im Zeitraum von 1530-1930. Münster: Lit.

Pirinen, Kauko

1980 Augsburgin tunnustuksen synty ja vastaanotto. - Augsburgin tunnustus, STKS: Helsinki, 51-59.

Rantala, Tapani

1990 Affektioppi Melanchthonin teoksessa Loci communes. Pro gradu, HYTTK.

Raunio, Antti

2006 Divine and Natural Law in Luther and Melanchthon. - Lutheran Reformation and the Law, toim. V. Mäkinen. Leiden: Brill, 21-62.

Ruokanen, Miikka

1990 Ydinkohdat. Helsinki: WSOY.

Saarinen, Risto

1986 Johdanto. - Melanchthon 1986, 5-18.

2005 God and the Gift. Collegeville: Liturgical Press.

2007 Gunst und Gabe. Melanchthon, Luther und die existentielle Anwendung von Senecas "Über die Wohltaten" - Kein Anlass zur Verwerfung! Festschrift für Otto Hermann Pesch, toim. J. Brosseder. Frankfurt: Lembeck, 184-197.

Scheible, Heinz

1992 Melanchthon, Philipp. - Theologische Realenzyklopädie 22, 371-410.

1997 Melanchthon: Eine Biographie. München: Beck.

2002 Melanchthon, Philipp. - Religion in Geschichte und Gegenwart 5, 1002-1012.

Säily, Jorma

1977 Iustification ja regeneration suhde Melanchthonin Augsburgin tunnustuksen apologiassa. Pro gradu, HYTTK.

Tammi, Ari

1993 Melanchthon Saksin vaaliruhtinas Juhana Vakaan valtakunnanpolitiikan neuvonantajana vuosina 1525-1532. Lisensiaattityö, HYTTK.

Telkki, Eveliina

1999 Philipp Melanchthonin käsitykset tahdosta ja tahdon vapaudesta. Pro gradu, HYTTK.

Vainio, Olli-Pekka

2004 Luterilaisen vanhurskauttamisopin kehitys Lutherista Yksimielisyyden ohjeeseen. Helsinki: STKS. (Englanninkielinen versio Leiden: Brill 2008).

2004b Christ for Us and Christ in Us - Mutually Exclusive? - Luther between Present and Past, toim. U. Nissen et alii, Helsinki: Luther-Agricola Society, 89-106.

Wengert, Timothy

1987 Melancthon's Annotationes in Johannem, Geneve: Droz.

1997 Law and Gospel: Philip Melancthon's Debate with John Agricola of Eisleben over Poenitentia. Grand Rapids: Baker.

1997b Human Freedom, Christian Righteousness. Philip Melancthon's Exegetical Dispute with Erasmus of Rotterdam. Oxford: Oxford University Press.

Wiedenhofer, Siegfried

1976 Formalstrukturen humanistischer und reformatorischer Theologie bei Philipp Melancthon, Frankfurt: Peter Lang.

Yli-Opas, Antti

1988 Philipp Melancthonin käsitys synnistä teoksessa Loci communes 1521. Pro gradu, HYTTK.